

УДК 94(477)(092)«18/19»

Лехнюк Р. О.

магістрант історичного факультету
ЛНУ імені Івана Франка

Граф Михайло Тишкевич: від крайовства до модерного українства

На основі мемуарів Михайла Тишкевича розглядається еволюція його ідентичності від подвійної крайової польсько-української до модерного українства та діяльність графа у якості дипломатичного представника УНР. Тоді як більшість шляхетських родів Правобережжя визначалась у своїй польськості, він став одним із небагатьох винятків, що обрали шлях українства і зробили вагомий внесок в українську справу. Приклад графа Тишкевича демонструє шляхи укорінення української національної свідомості в аристократичних колах і пов'язані з цим труднощі.

Ключові слова: консерватизм, крайовство, ідентичність, граф Тишкевич

Перша чверть ХХ ст. стала для України часом остаточного входження у модерну добу. Символом цього стали не лише Перша світова війна та Українська революція, але й формування та утвердження нових напрямів суспільно-політичної думки. Одним із них став консерватизм. Його варіативність та неоднозначність у вирішенні національних та культурних питань служать прикладом численних дилем, перед якими стояло тогочасне українське суспільство.

В історії українського консерватизму необхідно виділяти два типи – домодерний та модерний. Головна різниця між ними полягає в чіткій ідейній платформі, яка була у представників модерного консерватизму, і якою не володіли носії консерватизму домодерного. Консерватизм останніх був «пульсуючим», він виявляв себе у формі реакції на ті чи інші виклики в конкретних ситуаціях. Головний виклик, перед яким на початку ХХ ст. опинилася українська аристократія – модерний

націоналізм і необхідність визначати власну приналежність до тієї чи іншої нації. Намагання реагувати на цю проблему лягло в основу різновидів домодерного українського консерватизму, одним із яких стала ідеологія польсько-українських крайовців, що поширилась у середовищі шляхти Правобережної України на початку ХХ ст. Її представником був і граф Михайло Тишкевич.

Явищу крайовства присвячена ґрунтовна стаття Наталії Черкаської [15]. Вона робить спробу охарактеризувати ідейні витoki цього явища із ментального спадку Речі Посполитої та встановити взаємозв'язок між польсько-українськими та польсько-литовськими крайовцями. Інша її стаття присвячена листу аристократа Йосипа Потоцького до В. Липинського як яскравому прикладу крайової ідеології [14]. Дослідженню цієї ідеї на землях історичної Литви, яку вважали своєї Батьківщиною поляки, литовці й білоруси, присвячено ряд студій зарубіжних істориків. Білоруський дослідник Алесь Смалянчук розглядає у своїй монографії теорію і практику крайового руху на білоруських землях [8].

Варто наголосити на незбалансованості вивчення постаті графа Тишкевича істориками. Його практичній діяльності як дипломата УНР присвячено ряд студій [3,10], натомість еволюція його ідентичності від крайової до модерної української залишається занедбаною темою в історіографії. Єдиним дієвим шляхом розгляду постаті графа є аналіз його мемуарів [11]. Вони є украй важливим джерелом при дослідженні причин еволюції графа від крайової ідеї до української ідентичності, а не польської, як вчинила абсолютна більшість його товаришів-аристократів по Крайовій партії. «З моїх споминів» М. Тишкевича, опубліковані протягом 1928-1929 рр. у львівському «Літературно-науковому віснику», насамперед дають інформацію про непорозуміння між ним та сусідами-шляхтичами, а також про зачарованість рідною землею та її історією у молоді роки. Ці чинники зіграли ключову роль у процесі вибору графом національної ідентичності.

Цей короткий аналіз стану вивченості теми наштовхує на мету даної статті – дослідити особливості світоглядної еволюції графа Тишкевича для розуміння причини його вибору на користь української ідентичності, а також продемонструвати труднощі, пов'язані із входженням представника аристократичних кіл до переважно інтелегентського середовища українського модерного національного руху.

Для досягнення цієї мети необхідним є виконання декількох завдань: аналіз ідейного підґрунтя крайовства; визначення причин, що зумовили еволюцію М. Тишкевича до української ідентичності; вивчення труднощів у взаємовідносинах графа з діячами українського руху.

Фундаментом ідеї крайовства була земля – ключовий елемент ідентичності правобережної шляхти, для якої багато важили зв'язки з історією краю, де упродовж століть мешкали їх предки та розташовувались маєтки [15, с. 194]. Для більшості аристократів їхні маєтки, були не просто місцем народження, а пристанищем символів і традицій єднання із цією землею.

Хорошим прикладом є випадок у грудні 1918 р. із листом графа Йосифа Потоцького до тогочасного посла УНР у Відні В'ячеслава Липинського із проханням забезпечити охорону його маєтку в Антонінах (Волинська губернія) та культурних цінностей, що зберігались там. Цікавим з точки зору ставлення до «малої батьківщини» є мотивація таких дій: «Яко довголітній мешканець України, котрому розвиток і культура дорогого мені краю дуже лежить мені на серці, гадаю, що пропажа цих збірок була б великою безповоротною стратою не тільки для мене особисто, але яко частинки національного добутку і для цілого краю, його історії та культури» [14, с. 202].

Любов до землі не була єдиною складовою крайовства, а поєднувалась із відчуттям приналежності до польської політичної нації. Ця приналежність ґрунтувалась на традиційному консервативному принципі територіалізму, а також на спадщині Речі Посполитої з її шляхетською демократією, громадянською рівністю у межах цього стану і парламентаризмом. Хоча ці уявлення були надміру ідеалізованою «неошляхетською візією» [7, с. 104], вони довершували крайовства як політичну ідею.

Наприкінці XIX ст. правобережній шляхті все важче ставало зберігати свою, ґрунтовану на домодерних уявленнях, ідентичність у протистоянні з новочасними викликами, які несло творення модерних націй. Стівен Тонсор пише, що «сувора необхідність доби ідеологій потребує пристосування» [12, с. 460], і це твердження добре відображає ситуацію польської аристократії початку XX ст. У цей час завершується формування польської модерної національної ідеї, втіленням якої стали націонал-демократи (ендеки) на чолі з Романом Дмовським.

Польсько-українські крайовці мали добрий приклад для наслідування – консервативних крайовців польсько-литовських. Свідомі свого походження з литовської шляхти, часто послуговуючись двома чи трьома мовами, вони розцінювали Велике князівство Литовське як найчарівнішу частину польського спадку. Для цих поляків Вільно було центром цивілізації, яку вони створили, підтримували й хотіли відтворити у відродженій Польщі. Далекі від ідеї про Вільно як «етнічно» польське місто в північно-західному закутку майбутньої «етнічної» Польщі, вони вважали його столицею історичної Литви, зв'язок якої з польськими коронними землями був центральним політичним питанням. Такі поляки вважали Литву в її післялюблінському вигляді своєю політичною батьківщиною. Більшість із них припускали, що історична Литва та польські коронні землі сформують єдине ціле, хоча дехто пропонував лишити це питання на розгляд майбутнього парламенту у Вільні [9, с. 80]. У своїй практичній діяльності крайовці визнавали рівність поляків, білорусів і литовців як корінних народів Білорусі і Литви. За переконанням крайовців, усі «громадяни» білоруської і литовської землі повинні були працювати на користь краю. Під ним розумілася зазвичай територія колишнього Великого князівства Литовського. «Край» сприймався у якості територіальної одиниці з особливими історичними, культурними і господарськими традиціями, специфічною етнічною структурою. Специфіка краю породжувала відмінні крайові інтереси. Задоволення цих інтересів, на думку крайовців, відповідало найбільш глибоким потребам усіх народів краю [8, с. 105].

Ідея крайовства стала оригінальним явищем суспільно-політичної думки свого часу. Проте глибокої укоріненості та любові до свого краю, «малої батьківщини», правобережної аристократії було недостатньо для успішного втілення ідей крайовців і відповіді на виклик націоналізму. На відміну від польсько-литовських крайовців, шляхта на Україні не змогла поставити знак рівності між народами, вивисшуючи заслуги польської меншини в історії краю. У сукупності із зростанням популярності модерних концепцій, насамперед польської націонал-демократії, це призвело до провалу спроби практичної апробації крайовства – функціонування Крайової партії на Правобережжі. Унаслідок невдачі більшість польсько-українських крайовців, обравши простіший із можливих варіантів, приєдналися до польського національного руху.

Історія крайовства знає й випадки, коли вибір робився не на користь польською традиції. Деякі представники середовища польсько-литовських крайовців обрали білоруську чи литовську національну ідентичність. Наприклад, Роман Скирмунт став активним діячем білоруського національного руху. Литовську ідентичність обрав лідер руху – Міхал Рьомер – ставши Міхалісом Рьомерісом. На думку дослідника діяльності цієї постаті Збігнева Солака, Рьомеріс, попри труднощі адаптації у національній литовській державі, ніколи не шкодував про свій вибір [16, с. 441].

До ряду винятків слід віднести і постать графа Михайла Тишкевича, який став одним із дуже небагатьох крайовців Правобережжя, хто обрав шлях українства. Його приклад демонструє ті шляхи, якими українська національна свідомість могла укорінитись в аристократичних колах, а також труднощі, пов'язані з вибором української ідентичності.

Він народився 20 квітня 1857 р. в селі Андрушівці на Київщині і належав до старого аристократичного, давно полонізованого українсько-литовського роду. Михайло Тишкевич – нащадок Василя Тишкевича, воєводи Пінського, а його дружина походила з роду князя Костянтина Острозького, був нащадком великого литовського князя Гедиміна.

Найважливішим, проте малодослідженим, є питання еволюції М. Тишкевича до виразно української ідентичності в украї несприятливих для цього умовах. «Мій патріотизм розвивався помалу» [11, с. 229]: такою є думка самого графа, викладена у мемуарах. Це доводить, що його поворот до українства не був одномоментним явищем, пов'язаним із конкретною подією, наприклад із зустріччю з Володимиром Антоновичем, попри всю її значимість. Корінь вибору М. Тишкевича закладений у тих ж чинниках, на яких ґрунтувалась ідея крайовства – пов'язаність роду із краєм, любов та прив'язаність до нього. Тому не дивно, що граф був активним діячем руху крайовців на Правобережжі. Але це не дає відповіді на питання чому, на відміну від більшості польсько-українських крайовців, він обрав не польську національну ідентичність.

Як впливає з мемуарів графа, ключовою могла стати його зацікавленість історією: «Я дуже любив історію і переконався, що нарід наш, саме люд... перевисшало величю своєї історії історію всіх інших на-

родів славянських, а навіть європейських, бо він сам її творив. Я з захопленням став прочитувати українські надписи на надгробних каміннях моїх предків, їх стародавні грамоти і покохав Батьківщину з почуттям гордості» [11, с. 229]. Це юнацьке захоплення українськістю наклало відбиток на все його життя, мистецьку, наукову та суспільно-політичну діяльність [2]. Ще одним чинником стало зверхнє ставлення значної частки аристократії до простолюду, їхній «плянтаторський консерватизм» [11, с. 230]. Консерватизм М. Тишкевича упродовж життя був іншого типу, ґрунтований на уявленні про аристократа, завдання якого полягає у служінні національній справі. Ще одним чинником, який дещо відштовхнула майбутнього графа від шляхетського кола стали події польського повстання 1863 р., коли українські селяни приходили на допомогу у захисті маєтку від шкідництва польських повстанців при одночасній бездіяльності сусідів-шляхтичів [11, с. 31].

Одним із визначальних днів для Тишкевича стало його повернення в Україну після навчання у Вільно, коли він остаточно утвердився у своїй прив'язаності до рідної землі та її людей: «Переживання мої в цей день, яких не забуду, можу порівняти тільки з тим, що я почув, коли перший раз у життю приблизився до святого причастія» [11, с. 254]. З цього часу його «Все тягнуло... до українства» [11, с. 254]. Ця тяга мала на початку два головних прояви практичний-власноручна фізична праця як намагання наблизитись до українського селянства – і теоретичний у формі «хлопоманства». Якщо перший швидко зійшов нанівець, то «хлопоманство» тривало в М. Тишкевича упродовж довгих років [11, с. 255]. У цьому контексті дуже важливим було його знайомство із Володимиром Антоновичем, який не лише став для графа прикладом життєвої самопосвяти, а також сполучною ланкою для знайомства Тишкевича з багатьма провідними діячами українського руху: М. Грушевським, митрополитом А. Шептицьким, С. Петлюрою, М. Донцовим та ін. [1, с. 66] Впливом Антоновича можна пояснити і певну прихильність графа до соціалістичних ідей: не погоджуючись із соціалізмом через заперечення ним волі та культури, він, проте, вважав, що соціалістична «утопія» – це неминуче майбутнє [11, с. 30].

З якого моменту можна говорити про остаточний перехід М. Тишкевича на позиції українського національного руху? Цим моментом міг стати крах проекту Крайової партії у 1907 р. Якщо до цього часу граф

Тишкевич намагався реалізувати свої ідеї в руслі крайової ідеології та у межах аристократичного стану, то розчарування у поглядах на Україну і діяльності більшості крайовців стало причиною остаточного переходу до модерного українства.

Діяльність М. Тишкевича з цього моменту демонструє, наскільки великим був дефіцит консервативних представників аристократії в українському русі. Граф розвинув філантропічні та меценатські заходи, започатковані ще матір'ю, для користі українства і не шкодував на них грошей: «не на десятки, а на сотні можна рахувати тих українців і не українців, що він їм подав помічну руку... Вмів завсіди роздобути потрібні фонди на добру справу чи на рятунок потребуючих» [4]. У повній мірі свою корисну роль М. Тишкевич продемонстрував із початком Першої світової війни. Перебуваючи під час війни у Швейцарії, граф використовував особисті зв'язки для пропагування української справи, насамперед поширюючи інформацію про Україну. Зокрема, М. Тишкевич намагався зацікавити українським питанням французьку громадськість, стверджуючи, що нехтування Україною це серйозна помилка союзників [6, с. 80]. Цю діяльність не забули і на момент смерті Тишкевича у 1930 р. У некролозі, вміщеному у «Літературно-науковому віснику», редакція часопису зазначала: «Ціла швейцарсько-французька преса була засиплювана підписаними ним або ним інспірованими статтями й замітками про Україну... Його маленька кімнатка... була свого роду осередком українців, що жили у Швейцарії» [5, с. 834].

Дипломатична діяльність М. Тишкевича у період Української революції 1917-1923 рр. як дипломатичного представника УНР у Ватикані та очільника української делегації на Паризькій мирній конференції стала апогеєм його суспільно-політичної активності. Ще до призначення М. Тишкевича на офіційну посаду у Ватикані 23 січня 1919 р. до нього звертались дипломати Німеччини і Польщі. А окремі політичні кола Литви пропонували йому, як нащадку Гедиміна, звання регента відродженої литовської держави [10].

З перших днів на посаді дипломатичного представника УНР М. Тишкевич зіткнувся із найбільшою проблемою – самим українським урядом. Постать аристократа-консерватора, навіть такого, що довів свою відданість українській справі і негативно ставився до Гетьманату Павла Скоропадського, викликала підозру і недовіру у соціалістичних

керівників УНР. Лише наполягання Д. Дорошенка і поета П. Карманського у важливості католицького віросповідання Тишкевича змусило Директорію затвердити його призначення до Ватикану. На цьому «сюрпризи» від уряду не завершилися. Так, керівництво держави не спромоглося навіть на видання офіційного документу про призначення М. Тишкевича [10].

Не зважаючи на перешкоди в лиці власного керівництва, за час свого перебування у Ватикані граф Тишкевич добився максимально можливого поступу на шляху до визнання УНР Папським престолом, і навіть повірив, що досягнув цього після папського листа до С. Петлюри 16 червня 1919 р. [13, с. 18] Радість була передчасною, оскільки папа Бенедикт XV був готовий до цього кроку одразу після визнання республіки бодай однією із великих держав. Загалом, М. Тишкевичу вдалось зацікавити Святого Отця українською проблемою, у тому числі політичним і релігійним становищем, та поінформувати про польські утиски українців у Галичині [10]. Несподіване переведення у червні 1919 р. на посаду голови місії УНР на Паризькій мирній конференції не дозволило графу розвинути вже здобуті успіхи.

У Парижі перед М. Тишкевичем стояло завдання добитись міжнародного визнання та підтримки для молодого української держави. Протягом конференції головною проблемою дипломата знову стали українські діячі. Не зважаючи на розпорядження голови Директорії С. Петлюри про надання М. Тишкевичу права одноосібного вирішення усіх питань, міжпартійні суперечки та особисті конфлікти перешкоджали успішному виконанню місії. Найбільш кричущим випадком стала акція А. Галіпа, І. Борщака та Лучицького, які у момент відсутності голови делегації захопили документи, печатки, бланки делегації тощо і повідомили дипломатичний корпус у Парижі, що саме вони є справжніми репрезентантами УНР. Ці ж персонажі після провалу акції видали брошуру, в якій М. Тишкевича названо агентом Ватикану, поляків, литовців і українських реакціонерів [10]. Сам М. Тишкевич зазначав, що «члени української делегації не могли розібратися, чого саме бажає Україна і прихильні нам говорили: Вам треба змінити склад делегації, бо вона тільки компрометує Ваше правительтво, роблячи різними виступами враження, що український уряд сам не знає, чого він бажає» [10].

У цій ситуації голова делегації використовував увесь свій авторитет, зв'язки освіченість та знання іноземних мов: мав зустріч з маршалом Фошем, президентом Франції Р. Пуанкаре, інтерв'ю із графом Тишкевичем публікувались у провідних французьких та італійських газетах. Та цього було недостатньо щоб переважити несприятливі чинники. Останнє дипломатичне намагання М. Тишкевича щодо прийняття України до Ліги Націй провалилось, оскільки за час очікування на рішення країн-засновниць територію УНР окупували більшовики [10]. 20 вересня 1920 р. українська делегація на Паризькій мирній конференції офіційно припинила своє існування. Після завершення місії в Парижі М. Тишкевич відмовився від посади радника у складі новоутвореної надзвичайної дипломатичної місії у Франції. Він переїхав до Польщі, де мешкав до своєї смерті 3 серпня 1930 р.

Постать графа Михайла Тишкевича є по-своєму унікальною в історії України. Його історія демонструє, що потрібним було співпадіння одразу кількох факторів для виходу поза межі концепції *gente Rutheni, natione Poloni*: зацікавленість історією, певна відчуженість від решти еліти, захоплення селянством, вплив В. Антоновича та ін. Пройшовши непростий шлях до усвідомлення власної української ідентичності, М. Тишкевич зіткнувся з іншою проблемою, яка зупиняла чимало представників вищих верств від приєднання до українського національного руху – народницько-соціалістична українська інтелігенція, що очолювала цей рух з великою підозрою ставилась до представників еліти, лише чекаючи нагоди звинуватити останніх у анти народницьких поглядах чи діях. У повній мірі М. Тишкевич випробував на собі це під час дипломатичної діяльності на службі Директорії.

Вузькість поглядів та відверте «лівацтво» очільників УНР відштовхнуло значну частину потенційної еліти нової української держави. На прикладі М. Тишкевича помітно, наскільки не вистачало високоосвічених та досвідчених представників аристократії молодій республіці. Євген Онацький у своїх спогадах писав, що М. Тишкевич «зі своїм знанням європейського політичного життя і європейських мов надто відрізнявся в саді нашої дипломатії, що набиралася майже виключно з неможливої інтелігенції чи дрібної буржуазії, яка за кордоном Росії ніколи не була і чужинецьких відносин, ані чужих мов, за винятком російської або польської не знала» [3, с. 20].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Василенко В.* Вітчизна як імператив буття / Володимир Василенко // Вірити в Україну. Зі спадщини графа Михайла Тишкевича. – Львів: Друкарські куншти, 2009. – С. 59-115.
2. *Гентош Л.* Листи Симона Петлюри до графа Михайла Тишкевича / Ліліана Гентош. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um1/Dokumenty/4-hentosh%20liliana.htm>.
3. *Господин А.* Три визначні дипломати: Граф М. Тишкевич, князь І. Токарежівський-Карашевич і барон М. Василько / Андрій Господин. – Вінніпег, 1989. – 40 с.
4. Граф Михайло Тишкевич [некролог] // Діло (Львів). – 1930. – Ч. 172. – 7 серп.
5. Граф Михайло Тишкевич [некролог] // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1930. – Кн. ІХ. – С. 834 – 835.
6. *Косик В.* Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917-лютий 1918). – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 264 с.
7. *Портнов А.* Українські образи першої Речі Посполитої. Деякі спостереження / Андрій Портнов // Його ж. Історії для домашнього вжитку: Есеї про польсько – російсько – український трикутник пам'яті. – К.: Критика, 2013. – С. 95-110.
8. *Смелянчук А.* Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй: Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864-1917 / Алесь Смелянчук. – Гродна: ГрДУ, 2001. – 322 с.
9. *Снайдер Т.* Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569-1999 / Тімоті Снайдер. – К.: Дух і літера, 2012. – 464 с.
10. *Соловійова В.* Михайло Тишкевич – український дипломат і політичний діяч / Вікторія Соловійова // Україна дипломатична (Київ), 2006. – № 7. – 164-174.
11. *Тишкевич М.* Уривки з спогадів // Літературно-науковий вістник. – 1928. – Кн. ІІІ. – С. 229-241; 1928. – Кн. V. – С. 29-36; 1928. – Кн. VII-VIII. – С. 250-260; 1928. – Кн. ІХ. – С. 52-58; 1929. – Кн. ІІІ. – С. 224- 230.
12. *Тонсор С.* Консервативний пошук ідентичності / Стівен Тонсор // Консерватизм: Антологія. 2-ге вид. / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД «Простір», «Смолоסקип», 2008. – С. 460-471.
13. *Хома І.* Апостольський престол і Україна, 1919-1922 / Іван Хома. – Рим, 1987. – 134 с.
14. *Черкаська Н.* В'ячеслав Липинський і Йосип Потоцький (Історія одного листа) / Наталія Черкаська // Молода нація : альманах / Редкол. В. Верстюк (гол. ред.) та ін. – Київ, 2002. – № 4. – С. 202-211.

15. Черкаська Н. Польська шляхта на Правобережній Україні початку ХХ століття: національна ідея чи крайова ідеологія? / Наталія Черкаська // Український археографічний щорічник. – Вип. 12. – К., 2007. – С. 186-206.
16. Solak Z. Miedzy Polska a Litwa. Życie i działalność Michała Romera. 1880-1920 / Zbigniew Sołak. – Krakow, 2004. – 484 s.

Count Mykhailo Tyshkevych: from regional-oriented ideology to modern Ukrainian one

The evolution of count Mykhailo Tyshkevych identity from twofold regional Polish and Ukrainian to modern Ukrainian as well as his activity as the diplomatic representative of Ukrainian People's Republic are considered on the basis of his memoirs. At the time when the majority of gentry from the Right-bank Ukraine was Polish-oriented, he was a rare example of those who chose pro-Ukrainian path and made a great contribution to the Ukrainian cause. The personality of count Tyshkevych shows how Ukrainian national consciousness was being established among the aristocracy and some difficulties connected with it.

Key words: conservatism, regional-oriented ideology, identity, count Tyshkevych

Michał hrabia Tyszkiewicz: od krajowstwa do ukraiństwa modernego

Na podstawie wspomnień Michała Tyszkiewicza rozglądamy ewolucję jego tożsamości od podwójnej krajowej polsko-ukraińskiej do modernego ukraiństwa oraz występowania hrabiego w charakterze przedstawiciela dyplomatycznego Ukraińskiej Republiki Ludowej. W czasie, gdy większość rodów szlacheckich określiła się w swej polskości, stał się jednym z nielicznych wyjątków, którzy wybrali dla siebie drogę ukraiństwa i w znaczący sposób przyczynili się do sprawy ukraińskiej. Przykład hrabiego Tyszkiewicza pokazuje drogi korzenienia ukraińskiej świadomości narodowej w kręgach arystokratycznych i związanych z tym trudności.

Słowa kluczowe: konserwatyzm, krajowstwo, tożsamość, hrabia Tyszkiewicz.